

Preservation of Libraries and Archives in Times of War: International Principles and Global Lessons

Fezeh Rahimi Kharvana¹

1. PhD in Conservation and Restoration of Historical-Cultural Objects, Research Center for Conservation of Cultural Relics, Research Institute of Cultural Heritage & Tourism, Tehran, Iran.

Email: Rahimifezeh@gmail.com

Article Info

 <https://doi.org/10.61882/Athar.2101.2149>

Pp: 149 - 169

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 2025/08/9

Revised: 2025/09/19

Accepted: 2025/10/19

Use your device to scan
and read the article online



Athar Journal

Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:

Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: <https://athar.richt.ir/>

Abstract

This qualitative study, using inductive content analysis, traces patterns of cultural destruction from the 20th century to today. The 20th century proved the most ruinous for written heritage: over 15 million books in Poland (70–80%), 3.3 million volumes and 17,300 manuscripts in the former Yugoslavia, 30–50% of Iraq's national collections, and most recently, at least 22 cultural institutions in Gaza were obliterated. Such losses were frequently components of ethnic and ideological purges, eradicating community identities. The international legal framework—the 1954 Hague Convention (with First and Second Protocols), 1970 and 1972 UNESCO Conventions, 1964 and 1968 Recommendations, 1994 Nara Document, and IFLA principles—offers protective tools but harbors critical flaws that neutralize them in wartime. The vague “military necessity” exemption, non-binding status of many instruments, disregard for digital heritage, dependence on state cooperation amid conflict, and absence of military training render enforcement unfeasible. Iran, holding immense manuscript treasures and facing high geopolitical risk, urgently needs a national documentary heritage crisis plan. Without proactive measures, wars will permanently erase national memory. Safeguarding documentary heritage is both a legal duty and an ethical imperative for civilization's survival and sustainable development. Global experience proves only practical prevention works. This study proposes a four-stage preventive model: Preventive Phase: Training, digitization, dispersal. Alert Phase: Threat monitoring, transfer readiness. Active Conflict Phase: Emergency safeguarding, damage documentation. Post-War Phase: Reconstruction, identity restoration.

Keywords: Documentary Heritage, Libraries and Archives, Protection, Armed Conflict, Cultural Destruction.

Citations: Rahimi Kharvana, F., (2025). “Preservation of Libraries and Archives in Times of War: International Principles and Global Lessons”. *Athar*, 46(110): 149-169. <https://doi.org/10.61882/Athar.2101.2149>

Homepage of this Article: <https://athar.richt.ir/article-2-2149-en.html>



© The Author(s)



Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.



Introduction

Documentary heritage, including libraries, archives and museums, constitutes the collective memory and cultural identity of nations. These resources not only preserve historical and legal documents, but also form the basis of knowledge and education for future generations. As representatives of the nation's memory, national archives play a key role in writing history and strengthening national identity (Ryden, 2023).

Armed conflicts pose a serious threat to this heritage. UNESCO's "Culture under Attack" exhibition showed that cultural institutions are targeted or collaterally destroyed in crises. The destruction of libraries goes beyond the loss of paper, severing a nation's connection with its past, present and future (UNESCO, 2017). Deliberate and ideological attacks on cultural heritage erase the identity of societies and undermine their historical continuity in order to facilitate the domination of the occupier. This destruction, like the uprooting of an old tree, makes society vulnerable (Al-Houdalieh, 2025).

Systematic destruction of heritage is a recurring theme in history, from the ancient Library of Alexandria to the wars in the Balkans and the Middle East (Al-Houdalieh *et al.*, 2024). Due to its geopolitical location, Iran has witnessed numerous wars from the Median era to the present day. One of the prominent incidents is the burning of the libraries of Iran and Alexandria by the Arab army, which had a profound negative impact on the global discourse of Islam (Oudi and Ramezani, 2008). Abu Raihan Biruni also mentioned the book burning in Khorezm in his "Athar al-Baqiyah" (Biruni, 2010). Authentic historical documents confirm the occurrence of these incidents.

These events show that wars target historical memory in addition to human lives. Therefore, the need for strong international standards for protection in peace and war is essential. The key question is: should cultural heritage workers accept destruction as a reality or is there a way to prevent it? Current programs lack integration for severe war scenarios. The lack of a preventive and operational model based on the lessons of global crises has created a serious management gap. Therefore, it is essential to learn from historical experiences and develop and implement a comprehensive preventive model to save cultural treasures from destruction.

Discussion

This article examines the threats posed by armed conflict, focusing on documentary heritage (libraries, archives, and museum collections) as the lifeblood of collective memory. Using a qualitative approach and inductive content analysis, the author presents historical patterns of cultural destruction. Systematic destruction is prominent in the wars in the Balkans, Iraq, and most recently Gaza. For example, Riedlmayer's report on the destruction of over 3.3 million volumes and 17,300 manuscripts in the former Yugoslavia (1991-1999) as an act of ethnic cleansing, Al-Tikriti and Johnson's report on the looting and burning of the National Library (30-50% damage) and archives (60% of modern history) in Iraq, and librarians' and archivists' reports on the state of libraries in Gaza demonstrate the extent of destruction in libraries and the works they contain (Al-Tikriti, 2007).

The documents reviewed have weaknesses that make them ineffective in crisis situations. For example, in the latest example regarding Gaza, IFLA's response to librarians and archivists was that the parties were as follows: "We call on all parties, as parties to the 1954 Hague Convention, to recognize their obligation under international law to take all possible measures to protect and respect all cultural property in the region. As an organization rooted in the realization of human rights, we call for respect for international humanitarian law and the protection and safety of civilians, journalists and cultural heritage. Only through respect for our common humanity can lasting peace be achieved." (IFLA, 2023)

A checklist of practical measures for the protection of libraries and archives in times of war Based on the 1954 Hague Convention, IFLA Principles, UNESCO, Blue Shield, and global lessons, a checklist of necessary measures can be considered in the preventive, warning, active conflict, and post-war phases.

1. Preventive phase (peace or imminent threat)
4. Post-war phase (reconstruction)
3. Active conflict phase
2. Warning phase (imminent war or limited attacks)

Conclusion

The 20th century was the most devastating period for written heritage; a UNESCO report (1996) documented over 100 destructions from Leuven (1914) to China (1966-76) and Cambodia (1976-79). Poland lost 15 million volumes (70-80%) in WWII. Yugoslavia (1991-99) destroyed 3.3 million books and 17,300 manuscripts in ethnic cleansing (Riedelmeyer). Iraq 2003: 30-50% of national collections and 60% of archives looted/burned (Al-Tikriti, 2007).

In Gaza (2023-24) 22 institutions damaged, central archive (150 years of documents) destroyed, 30,000 books looted; 6 librarians killed. These destructions are ideological, culturally genocidal and identity-eradicating.

International principles provide a legal framework but are weak. The Hague Convention of 1954 (with protocols) requires general/superior protection, marking and criminalization; Iran acceded in 2000. The Convention of 1972 protects world sites, 1970 prohibits trafficking in manuscripts. The Recommendations of 1964 (prevention of trafficking) and 1968 (preventive protection) are non-binding. The Nara document prioritizes authenticity and diversity. IFLA (2023) condemns conflict, emphasizes neutrality, professionalism and cooperation with UNESCO/Blue Shield; the PERSIST program promotes digital preservation. Weaknesses: ambiguity of "military necessity", digital neglect, IFLA's neutrality (e.g. calls for respect for the law in Gaza). Lessons emphasize practical prevention; pre-war evacuation (Poland 1939) saved precious works. The proposed model has four stages: preventive (cataloging, digitization), warning (risk monitoring), conflict (shelter-building), post-war (reconstruction). Iran, with its manuscript treasures and high-risk situation, should develop a national model: while focusing on the principles of international documents such as The Hague/IFLA in the laws, it should prioritize military training, budget for digitization of documentary heritage, Blue Shield cooperation, and develop the aforementioned four-stage proactive model for itself.



The preservation of documentary heritage is a legal-moral obligation for the survival of civilization. Qualitative research showed that destruction beyond the physical cuts off a nation's connection to the past. From Alexandria to Gaza, wars have targeted identity. Existing principles are not enough; practical prevention, global cooperation, and historical lessons are essential to preserve heritage as an artery of sustainable development and peace and prevent tragedies from recurring.

Acknowledgments

I would like to take this opportunity to thank the anonymous referees of the journal who enriched the content of this article with their valuable comments.

Conflict of Interest

This article has no conflict of interest. All funding for this research was provided independently by the researcher.



حفاظت از کتابخانه‌ها و آرشیوها در دوران جنگ: اصول بین‌المللی و درس‌های جهانی

فضه رحیمی خاروانا¹ ID

I. دکترای حفاظت و مرمت اشیاء تاریخی- فرهنگی، پژوهشکده حفاظت و مرمت آثار تاریخی فرهنگی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.
Email: Rahimifezeh@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

<https://doi.org/10.61882/Athar.2101.2149>

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۶۹-۱۴۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

میراث مستند، شامل: کتابخانه‌ها، آرشیوها و مجموعه‌های موزه‌ای، شریان حیاتی حافظه جمعی و هویت فرهنگی ملت‌هاست. این منابع، نه تنها سوابق تاریخی را حفظ می‌کنند، بلکه زیربنای توسعه دانش و آموزش نسل‌های آینده را تشکیل می‌دهند؛ با این حال، درگیری‌های مسلحانه همواره این گنجینه‌ها را به صورت هدفمند یا جانبی نابود کرده‌اند؛ نابودی‌ای که فراتر از خسارت فیزیکی، پیوند یک ملت با گذشته‌اش را قطع می‌کند و آن را از برنامه‌ریزی برای آینده محروم می‌سازد و در برخی موارد نسل‌کشی فرهنگی است. این پژوهش با روش کیفی و تحلیل محتوای استقرایی، الگوهای تاریخی تخریب فرهنگی را از قرن بیستم میلادی تا امروز بررسی می‌کند. شواهد نشان می‌دهد قرن بیستم میلادی ویرانگرترین دوره برای میراث مکتوب بوده است؛ به طور مثال، بیش از ۱۵ میلیون جلد کتاب در لهستان (۷۰-۸۰٪)، ۳۳ میلیون جلد و ۱۷/۳۰۰ نسخه خطی در یوگسلاوی سابق، بیان‌کننده این است که این تخریب‌ها اغلب بخشی از پاک‌سازی قومی و ایدئولوژیک بوده و هویت جوامع را ریشه‌کن کرده‌اند. چارچوب حقوقی بین‌المللی شامل: کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ م. (با پروتکل‌های اول و دوم)، کنوانسیون‌های یونسکو ۱۹۷۰ و ۱۹۷۲ م.، توصیه‌نامه‌های ۱۹۶۴ و ۱۹۶۸ م.، سند نارا ۱۹۹۴ م. و اصول ایفلا ارائه‌دهنده ابزارهایی برای حفاظت است، اما نقاط ضعف جدی دارند که گاه آن‌ها در شرایط جنگ بی‌تأثیر شده‌اند. ایران با گنجینه‌های عظیم نسخ خطی و موقعیت ژئوپلیتیکی پرریسک، نیازمند تدوین فوری برنامه ملی بحران میراث مستند است. بدون اقدام پیش‌گیرانه، جنگ‌ها حافظه ملت را برای همیشه محو خواهند کرد. حفاظت از میراث مستند، نه تنها یک تعهد حقوقی، بلکه ضرورت اخلاقی برای بقای تمدن و توسعه پایدار است. درس‌های جهانی که تنها پیش‌گیری عملی مؤثر است. این پژوهش یک مدل چهارمرحله‌ای پیش‌گیرانه پیشنهاد می‌کند که شامل مرحله پیش‌گیرانه، مرحله هشدار، مرحله درگیری فعال و مرحله پس‌انگاز است.

کلیدواژگان: میراث مستند، کتابخانه‌ها و آرشیوها، حفاظت، درگیری مسلحانه، تخریب فرهنگی.



فصلنامه علمی اثر

نشریه پژوهشکده ابنیه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

ارجاع به مقاله: رحیمی خاروانا، فضه، (۱۴۰۴). «حفاظت از کتابخانه‌ها و آرشیوها در دوران جنگ: اصول بین‌المللی و درس‌های جهانی». اثر، ۴۶ (۱۱۰): ۱۶۹-۱۴۹. <https://doi.org/10.61882/Athar.2101.2149>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://athar.richt.ir/article-2-2149-fa.html>

مقدمه

میراث مستند، شامل: کتابخانه‌ها، آرشیوها و مجموعه‌های موزه‌ای، شریان حیاتی حافظهٔ جمعی و هویت فرهنگی یک ملت است. این منابع، نه تنها سوابق تاریخی و قانونی یک جامعه را ثبت می‌کنند، بلکه زیربنای توسعهٔ دانش و آموزش نسل‌های آینده را فراهم می‌آورند. آرشیوها، به‌ویژه مؤسسات آرشیوی ملی، نمایندهٔ حافظهٔ ملت هستند. از نظر تاریخی، آرشیوها نقش مهمی در نگارش تاریخ ایفا کرده‌اند و از این طریق به ساخت روایت‌های اصلی ملی و تقویت هویت‌های ملی کمک کرده‌اند (Ryden, 2023).

در نمایشگاه فرهنگ تحت حمله^۱ نقش فرهنگ را در پیش‌برد توسعهٔ پایدار در مناقشات و بحران‌های انسانی به نمایش گذاشتند؛ در واقع، این نمایشگاه تهدیدات ناشی از درگیری‌های مسلحانه بر فرهنگ نشان می‌دهد که در جریان درگیری‌های مسلحانه، این نهادها اغلب به‌طور هدفمند یا در اثر تخریب‌های جانبی، مورد حمله قرار گرفته‌اند. نابودی کتابخانه‌ها صرفاً از دست‌رفتن فیزیکی اوراق نیست؛ بلکه قطع ارتباط یک ملت با گذشته، درک حال و برنامه‌ریزی برای آینده است (UNESCO, 2017). حملات به میراث فرهنگی اغلب در طول درگیری‌های مسلحانه رخ می‌دهد و اغلب فراتر از آسیب‌های جانبی، به حملات عمدی و ایدئولوژیک منجر می‌شود. چنین اقداماتی به‌طور سیستماتیک هویت جوامع هدف را پاک کرده و تداوم تاریخی آن‌ها را تضعیف می‌کند تا انقیاد آن‌ها را در چارچوب استعماری تحت سلطهٔ قدرت اشغالگر تسهیل کند. تخریب میراث فرهنگی، پیوندهای عمیق بین یک ملت و گذشته‌اش را قطع می‌کند، مانند قطع ریشه‌های اولیه یک درخت چندصدساله که آن را آسیب‌پذیر، ناتوان از تاب‌آوری و ناتوان از ثمر دادن برای نسل‌های آینده می‌کند (Al-Houdalieh et al., 2024).

شواهد باستان‌شناسی و تاریخی نشان می‌دهد که تخریب میراث ساخته شده در طول جنگ، پدیده‌ای عمیقاً ریشه‌دار است که تا به امروز ادامه دارد. تخریب‌های سیستماتیک میراث فرهنگی در قرون اخیر، از جمله نابودی کتابخانهٔ اسکندریه باستان تا تخریب‌های مدرن در جریان جنگ‌های بالکان و خاورمیانه، یک الگوی ثابت را نشان می‌دهد: جنگ‌ها نه تنها جان انسان‌ها را می‌گیرند، بلکه به دنبال پاک کردن حافظهٔ تاریخی نیز هستند (Al-Houdalieh et al., 2024). این امر، نیاز مبرم به تدوین و اجرای استانداردهای بین‌المللی قوی برای حفاظت از این منابع در زمان صلح و جنگ را برجسته می‌سازد. کشور ما به دلیل موقعیت جغرافیایی و تاریخی شاهد جنگ‌های زیادی بوده است که از زمان مادها تا به امروز وجود داشته است. یکی از اتفاقات رخ داده در طی این لشکرکشی‌ها که بعدها، به‌خصوص در قرن معاصر، تأثیرات عمیق منفی در گفتمان فرهنگ جهانی برای اسلام برجای نهاد، محور معدوم نمودن مظاهر فرهنگی و تمدنی سایر اقوام و ملل، از جمله آتش زدن کتابخانه‌های ایران و اسکندریه به دست سپاهیان عرب است (عودی و رمضان، ۱۳۸۷). دانشمندان بسیاری در طول تاریخ از مسلمان و غیرمسلمان دربارهٔ حوادث معدوم نمودن کتب علمی موجود در ایران و اسکندریه قلم‌فرسایی نموده و البته در قرن معاصر معدود کسانی نیز به دیدهٔ تردید به وقوع این حادثه نگریسته‌اند؛ اما اسناد و مدارک تاریخی مستدل و متقنی دال بر وقوع این حادثه موجود است که جای هیچ‌گونه تردید و شبهه‌ای را باقی ... در تاریخ ایران و جهان سوزاندن کتابخانه‌ها و آرشیوها به دست سپاهیان غالب در جنگ وجود دارد؛ از جمله در ایران و اسکندریه که به صورت شاخص به آن پرداخته شده است (عودی و رمضان، ۱۳۸۷). «ابوریحان بیرونی» نیز در آثار الباقیه، به کتاب‌سوزی عرب‌ها در خوارزم به دستور «مسلم باهلی» اشاره می‌کند (بیرونی، ۱۳۸۹).

پرسش پژوهش: با توجه به آن چه گفته شد، این پرسش مطرح می‌شود که آیا کارکنان میراث فرهنگی باید اثرات مخرب جنگ، شکست نهایی ذهن انسان را به‌عنوان یک واقعیت زندگی بپذیرند یا راهی وجود دارد که بتوان از تخریب گنجینه‌های خود جلوگیری کرد؟ در حال حاضر، برنامه‌های موجود ممکن است فاقد یکپارچگی لازم برای مقابله با سناریوهای جنگی باشند. از طرفی نبود یک مدل پیش‌گیرانه و عملیاتی با شدت بالا که براساس درس‌های آموخته شده از بحران‌های بین‌المللی تدوین شده باشد، یک شکاف جدی مدیریتی محسوب می‌شود؛ بنابراین باید از تجربیات تاریخی و اصول بین‌المللی درس گرفت تا بتوان یک مدل پیش‌گیرانه و عملیاتی برای حفاظت از میراث مستند کشورمان تدوین و اجرا کرد.

روش پژوهش

این پژوهش از رویکرد کیفی با روش تحلیل محتوای استقرایی^۲ برای بررسی متن ارائه شده در مورد میراث مستند، تخریب فرهنگی در جنگ‌ها و نیاز به حفاظت استفاده می‌کند. هدف اصلی، شناسایی مضامین کلیدی، الگوهای تاریخی، پیام‌های ضمنی و پیشنهادهای عملی برای حفاظت از میراث فرهنگی است.

پیشینه پژوهش

کتابخانه‌ها و آرشیوها به دلیل ماهیت شکننده و ارزش فرهنگی‌شان، همواره در برابر بلایای طبیعی و انسانی، مانند: آتش‌سوزی، سیل، زلزله، و خراب‌کاری آسیب‌پذیر بوده‌اند که تجربیات جهانی این موضوع را تأیید می‌کنند. «رام» و همکارانش (Ram & Kumar, 2021)، مدیریت بلایا در کتابخانه‌های هند را بررسی کردند که شامل روش‌های فعلی کتابخانه‌ها در برابر طیف گسترده‌ای از بلایا، چه طبیعی و چه مصنوعی، از جمله: طوفان، سیل، زلزله، آتش‌سوزی و خراب‌کاری آسیب‌پذیر است. آن‌ها گزارش دادند که بسیاری از کتابخانه‌های هند استراتژی‌های رسمی برای مقابله با بلایا ندارند، درحالی‌که عقل سلیم می‌گوید در واکنش به بلایا پیش‌گیری و آمادگی اولویت داشته باشد. رویدادهای غیرمنتظره می‌توانند به دلیل فقدان برنامه‌های رسمی باشند؛ به طور مثال، بسیاری از کتابخانه‌های هند برنامه‌ی ثبت‌شده‌ای برای مقابله با بلایا را ندارند. آنان بر نبود استراتژی‌های رسمی برای مقابله با بلایا تأکید کرده و بر اولویت پیش‌گیری و آمادگی تأکید کردند. به طور مشابه، «حسین مصطفی» (Hussein, 2015)، در پژوهشی مبنی بر «نظرسنجی و مصاحبه با کتاب‌داران و آرشیویست‌های خاورمیانه و شمال آفریقا»، نشان داد که اکثر کتابخانه‌ها و آرشیوهای این منطقه فاقد برنامه‌های کافی برای مدیریت بلایا در زمان جنگ هستند. این مطالعه بر ضرورت تدوین پروتکل‌های حفاظتی برای حفظ منابع ارزشمند تأکید دارد. او در این مقاله نتیجه می‌گیرد که اکثر کتابخانه‌ها و آرشیوهای منطقه یا فاقد برنامه‌های کافی هستند یا برنامه‌های کافی ندارند و بر لزوم ایجاد و اجرای پروتکل‌هایی برای حفاظت و نگه‌داری از منابع ارزشمند آن‌ها تأکید می‌کند. تجربه‌های تاریخی مانند: آتش‌سوزی کتابخانه ملی تورین (۱۹۰۴)، تخریب‌های جنگ جهانی دوم، و سیل فلورانس (۱۹۶۶) زمینه‌ساز تأمل در علل و پیامدهای بلایا و ایجاد همکاری‌های بین‌المللی برای پیش‌گیری از آن‌ها بوده است. کتابخانه‌های کرواسی پیامدهای مستقیم و غیرمستقیم بلایای ناشی از جنگ در دهه ۱۹۹۰ م. را نشان می‌دهد. به نظر «تیگلر» و همکارانش (Teygeler et al., 2001) کتابخانه‌ها به اندازه کافی شیوه‌های حفاظت و مدیریت بلایا را تغییر ندادند. این امر می‌تواند با این برداشت عمومی از حفاظت مرتبط باشد که مدیریت بحران، به‌ویژه در زمان جنگ به عنوان یک مسئله فنی، بسیار وقت‌گیر و از نظر مالی طاقت‌فرسا تلقی می‌شود؛ به همین دلیل، اولین قدم افزایش آگاهی و آموزش در مورد اهمیت مسائل مدیریت بلایای طبیعی به عنوان پیش‌نیازی برای حفاظت کارآمد، جامع و پایدار از کتابخانه‌ها است.

در بیشتر مواقع علاوه بر مسائل سیاسی هدف جنگ جمع‌آوری غنیمت است؛ بنابراین تخریب اموال فرهنگی «پیامد اجتناب‌ناپذیر جنگ» محسوب می‌شود. به همین دلیل می‌توان اولین نشانه‌های تمایل به حفاظت از آثار هنری در دوران رنسانس مشاهده کرد؛ به طوری‌که این مفهوم در قرن‌های ۱۶ و ۱۷ م. توسط نویسندگان حقوق بین‌الملل، مانند «یاکوب پرزیلوسکی»^۴، توسعه بیشتری یافت. در کتاب قوانین یا اساس‌نامه‌ها و امتیازات پادشاهی لهستان^۵ فصل اول کتاب، در مورد لشکرکشی به جنگ، یاکوب این ایده را مطرح کرده است که هر متخاصمی باید به یک اثر هنری نه صرفاً به دلیل ماهیت مذهبی آن، بلکه به دلیل هنری بودن احترام بگذارد (Toman, 1996). جنگ‌ها و درگیری‌های مسلحانه، از جمله: سرقت، خراب‌کاری، و پاک‌سازی قومی، از عوامل اصلی تخریب عمدی یا تصادفی میراث فرهنگی هستند (Teygeler et al., 2001). از بین این تهدیدها، درگیری مسلحانه، به‌ویژه غیرقابل کنترل است؛ به همین دلیل نگران‌کننده‌تر است. متأسفانه، اخیراً بیش از یک‌بار تجربه کرده‌ایم که اثرات یک مبارزه‌ی خشونت‌آمیز بر میراث کشورهایی مانند: یوگسلاوی سابق، افغانستان و عراق چه قدر می‌تواند تکان‌دهنده باشد. مجسمه‌ها منفجر می‌شوند، زیرا توهین به «دین یگانه و درست» تلقی می‌شوند؛ مکان‌های باستانی توسط نیروهای خارجی اشغال و در این فرآیند تخریب می‌شوند و آرشیوها به عنوان بخشی از یک سیاست

پاک‌سازی قومی عمده‌اً محو می‌شوند. بدون شک، دهه‌ پایانی قرن ۲۰م. با تخریب میراث در مقیاسی نمادین مشخص شد که در چند قرن گذشته بی‌ نظیر بوده است (Muller, 2005). در ایران، مطالعات زیادی در ارتباط با مدیریت بحران در کتابخانه‌ها و آرشیوها انجام شده است؛ اما موردی که به بررسی وضعیت کتابخانه‌ها در شرایط جنگی باشد یا انجام نشده و یا بسیار کم است؛ هرچند موضوع جنگ و درگیری‌های مسلحانه در مدیریت بحران دیده می‌شود. اما با توجه به جمهوری اسلامی ایران دارای گنجینه‌های عظیمی از نسخ خطی، اسناد تاریخی سلسله‌های مختلف و آرشیوهای دولتی است که عمدتاً در تهران و مراکز استان‌ها متمرکز شده‌اند و این‌که موقعیت ژئوپلیتیکی ایران، احتمال تعرض به زیرساخت‌های مدنی، از جمله مراکز فرهنگی، را افزایش می‌دهد. ضروری است که موضوع جنگ و تأثیر آن‌ها بر کتابخانه‌ها و آرشیوها که هویت ملی هر کشوری را تضمین می‌کند، بیشتر مورد توجه قرار بگیرد.

اصول بین‌المللی

ادبیات حفاظت از میراث فرهنگی در جنگ، ریشه در تلاش‌های پس از جنگ جهانی دوم دارد، زمانی که تخریب‌های بی‌سابقه‌ای رخ داد. این تلاش‌ها به تدوین اولین اسناد حقوقی بین‌المللی منجر شد که برخی از آن‌ها به طور جدی‌تر به موضوع تأثیر جنگ در کتابخانه‌ها و آرشیوها می‌پردازد.

کنوانسیون ۱۹۵۴م. لاهه و پروتکل‌های^۶

کنوانسیون حمایت از اشیاء فرهنگی در صورت بروز درگیری مسلحانه (لاهه ۱۹۵۴) سنگ بنای حقوق بین‌الملل در حفاظت از میراث فرهنگی است. این سند بر حمایت از اموال منقول و غیرمنقول با «اهمیت فرهنگی» تمرکز دارد که صراحتاً شامل: کتابخانه‌ها، آرشیوها، اسناد و نسخ خطی می‌شود (ماده ۱). حفاظت در دو سطح اعمال می‌شود؛ حمایت عمومی برای همه اموال فرهنگی و حمایت عالی برای موارد با اهمیت استثنایی بشری، همراه با نظارت دقیق.

کنوانسیون بر رعایت اقدامات احتیاطی، احترام به اموال فرهنگی و پرهیز از استفاده نظامی از آن‌ها تأکید دارد، مگر در موارد ضرورت نظامی با شرایط سخت‌گیرانه. نقض‌های عمدی جرم تلقی شده و تحت صلاحیت ملی و بین‌المللی پیگیری می‌شوند. طرف‌ها موظف به همکاری در استرداد اموال و کمک قانونی بدون تبعیض یا انگیزه سیاسی هستند. این مقررات بدون توجیه مداخله در امور داخلی دولت‌ها در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و داخلی اعمال می‌شود.

پروتکل اول (۱۹۵۴) به این می‌پردازد که صادرات غیرقانونی میراث فرهنگی از مناطق اشغالی را ممنوع می‌کند. این پروتکل، به ویژه برای اسناد و نسخ خطی قابل جابه‌جایی حیاتی است و می‌تواند از غارت آن‌ها جلوگیری می‌نماید.

پروتکل دوم (۱۹۹۹) در پی تجربیات جنگ‌های بالکان و تخریب‌های هدفمند تدوین شد. این پروتکل چارچوب را تقویت کرده، مقررات دقیق‌تری برای حفاظت ارائه می‌دهد، نقض‌ها را جرم‌انگاری شدیدتر می‌کند و مسئولیت کیفری فردی را گسترش می‌دهد. در مجموع، کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴م. با پروتکل‌های اول و دوم، چارچوبی جامع برای حفظ هویت فرهنگی بشری در برابر تهدیدات جنگی فراهم می‌آورد و بر پیش‌گیری، استرداد و مجازات تأکید دارد. ایران در سال ۲۰۰۰م. به کنوانسیون ملحق شد و متن آن در تارنمای مرکز پژوهش‌های مجلس قابل مشاهده است (<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93592>).

توصیه‌نامه راهکارها و ابزار ممانعت و جلوگیری از صادرات، واردات و انتقال غیر قانونی مالکیت دارایی‌های فرهنگی (۱۹۶۴)^۷

توصیه‌نامه ۱۹۶۴م. یونسکو چارچوبی عملی برای ممانعت از صادرات، واردات و انتقال غیرقانونی مالکیت اموال فرهنگی ارائه می‌دهد. براساس این توصیه‌نامه نهادهای فرهنگی مانند: موزه‌ها، کتابخانه‌ها و

آرشیوها موظف‌اند از خرید یا پذیرش اشیای قاچاق شده خودداری کنند تا تقاضای بازار غیرقانونی قطع شود.

هر کشور مسئولیت اصلی حفاظت از میراث فرهنگی در قلمرو خود را برعهده دارد. اموال فرهنگی شامل: اشیای منقول و غیرمنقول با ارزش تاریخی، هنری، علمی یا باستان‌شناختی است؛ نسخ خطی نادر، کتاب‌های کهن، آثار هنری و اشیای باستانی در این دسته قرار می‌گیرند (بند ۱) (Unesco, 1964). نسخ خطی به‌عنوان حاملان هویت ملی و جهانی، از اولویت ویژه برخوردارند؛ زیرا نسخه‌های خطی دیوان حافظ، متون علمی اسلامی یا اسناد تاریخی، اغلب هدف شبکه‌های قاچاق بین‌المللی هستند.

توصیه‌نامه حفاظت از دارایی‌های فرهنگی که از سوی فعالیت‌های عمومی و خصوصی در معرض خطر قرار گرفته‌اند (۱۹۶۸)^۸

توصیه‌نامه ۱۹۶۸ م. یونسکو با هدف حفاظت از اموال فرهنگی در برابر آسیب‌های ناشی از فعالیت‌های عمومی و خصوصی، مانند پروژه‌های ساخت‌وساز، راه‌سازی یا توسعه صنعتی، تدوین شده است. براساس این سند، کشورها باید فهرستی از اموال فرهنگی مهم، مانند: محوطه‌های باستانی، بناهای تاریخی و نسخ خطی، تهیه و به‌روزرسانی کنند (Unesco, 1968). پیش از آغاز هر فعالیتی که ممکن است به این اموال آسیب برساند، باید مطالعات جامعی، از جمله تأثیر فعالیت بر اموال فرهنگی، امکان جابه‌جایی یا حفاظت در محل، و راهکارهای کاهش آسیب برای ارزیابی انجام شود. این توصیه‌نامه کشورها را تشویق می‌کند تا با تنظیم قوانین ملی و همکاری با نهادهای بین‌المللی، از میراث فرهنگی خود محافظت کنند. در این پروژه، تمرکز بر مطالعه تأثیر فعالیت‌های عمرانی بر محوطه‌های باستانی و ارائه راهکارهای حفاظتی است؛ اما این موضوع را باید در نظر گرفت که عموماً درگیری‌ها همراه با تغییر زیرساخت‌ها و عملیات عمرانی است؛ بنابراین در این شرایط توصیه‌نامه ۱۹۶۸ م. مورد رجوع قرار گیرد.

کنوانسیون راهکارها و ابزار ممانعت و جلوگیری از واردات، صادرات و انتقال غیرقانونی مالکیت دارایی‌های فرهنگی (۱۹۷۰)^۹

کنوانسیون ۱۹۷۰ م. یونسکو با هدف حفاظت از میراث فرهنگی کشورها در برابر قاچاق و انتقال غیرقانونی اموال فرهنگی، چارچوبی حقوقی برای همکاری بین‌المللی ارائه می‌کند. این کنوانسیون اموال فرهنگی را در دسته‌های مختلفی تعریف کرده است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، شامل: نسخ خطی نادر، کتاب‌های چاپی اولیه، کتاب‌های قدیمی، اسناد و نشریه‌های کمیاب - چه به صورت تکی و چه در قالب مجموعه - می‌شود که از نظر تاریخی، هنری، علمی یا ادبی ارزشمند باشند (Unesco, 1970). این دسته از آثار به دلیل نقش کلیدی در حفظ هویت فرهنگی و دانش بشری، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و موضوع اصلی مطالعه در این پروژه را تشکیل می‌دهد. کنوانسیون مذکور دولت‌های عضو را ملزم می‌کند تا اقداماتی نظیر تنظیم قوانین ملی، ایجاد فهرست‌های اموال فرهنگی، نظارت بر صادرات و همکاری با دیگر کشورها برای استرداد اموال مسروقه یا قاچاق شده انجام دهند؛ به‌عنوان مثال، نسخ خطی تاریخی مانند نسخه‌های قرآن یا شاهنامه که در موزه‌ها یا مجموعه‌های خصوصی نگه‌داری می‌شوند، اغلب هدف قاچاقچیان بین‌المللی هستند. این کنوانسیون از طریق تقویت همکاری‌های جهانی، به کشورها کمک می‌کند تا این گنجینه‌ها را حفظ کرده و از انتقال غیرقانونی آن‌ها جلوگیری کنند. در این کنوانسیون، تمرکز بر این است که راهکارهای مؤثرتری برای شناسایی، حفاظت و جلوگیری از قاچاق آن‌ها پیشنهاد شود. در درگیری‌های مسلحانه بخشی آثار مکتوب توسط نظامیان و غیرنظامیان غارت می‌شود؛ به همین دلیل می‌توان این کنوانسیون را برای حفاظت از آثار مکتوب در زمان جنگ مورد استناد قرار داد؛ زیرا تعهدات دولت‌های عضو را بیان می‌کند. زمینه اجرایی آن این است که حفاظت از اموال فرهنگی در برابر قاچاق تقویت می‌کند.

عهدنامه حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان (۱۹۷۲)^{۱۰}

کنوانسیون ۱۹۷۲ م. یونسکو با هدف حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان در برابر تهدیدات فزاینده تدوین شده است. این میراث، شامل: آثار تاریخی، بناها، محوطه‌های باستانی (میراث فرهنگی) و اکوسیستم‌ها یا مناظر طبیعی با ارزش جهانی (میراث طبیعی)، به دلیل عوامل تخریب طبیعی مانند: فرسایش و بلایای طبیعی، و همچنین تغییرات اجتماعی و اقتصادی، در معرض خطر نابودی قرار دارد. تغییرات اجتماعی و اقتصادی، از جمله توسعه شهری و صنعتی‌سازی، تأثیرات تخریبی شدیدتری بر این میراث داشته و وضعیت آن‌ها را وخیم‌تر کرده است. براساس این کنوانسیون، هر کشور عضو موظف است که شناسایی، حفاظت، نگهداری، ارائه و انتقال میراث فرهنگی و طبیعی واقع در قلمرو خود به نسل‌های آینده را در اولویت قرار دهد (ماده ۴). براساس این عهدنامه کشورها باید از تمام منابع ملی خود استفاده کنند و در صورت نیاز، از همکاری بین‌المللی در زمینه‌های مالی، هنری، علمی و فنی بهره‌مند شوند (ماده ۶). این کنوانسیون با ایجاد فهرست میراث جهانی، کشورها را به همکاری برای حفظ این گنجینه‌های بشری و طبیعی ترغیب می‌کند (Unesco, 1972).

سند نارا در مورد اصالت (۱۹۹۴)^{۱۱}

سند نارا که در کنفرانس نارا در ژاپن تدوین شد، بر اهمیت اصالت در حفاظت از میراث فرهنگی تأکید دارد. در جهانی که تحت تأثیر جهانی‌سازی، همگون‌سازی فرهنگی، و گاهی ملی‌گرایی خشونت‌آمیز یا سرکوب فرهنگ‌های اقلیت قرار دارد، اصالت به عنوان ابزاری کلیدی برای حفظ و روشن‌سازی حافظه فرهنگی جمعی بشریت شناخته می‌شود (بند ۴). گوناگونی فرهنگی و میراث جهانی، منبعی بی‌بدیل برای غنای معنوی و فکری نوع بشر است. این سند کشورها را تشویق می‌کند تا با حمایت و تقویت گوناگونی فرهنگی، آن‌ها را به عنوان جنبه‌ای اساسی از پیشرفت بشری ترویج کنند (بند ۵). بر اساس اصول یونسکو، میراث فرهنگی هر جامعه، بخشی از میراث مشترک جهانی است. مسئولیت حفاظت و مدیریت این میراث در درجه اول بر عهده جامعه‌ای است که آن را خلق کرده و سپس بر عهده کسانی است که به آن ارزش می‌نهند (بند ۸) (Nara, 1994). احترام به گوناگونی فرهنگی مستلزم پذیرش ارزش‌های همه فرهنگ‌ها و نظام‌های اعتقادی است. در مواردی که ارزش‌های فرهنگی در تعارض به نظر می‌رسند، باید مشروعیت ارزش‌های همه طرف‌ها به رسمیت شناخته شود. این سند مطالعه نقش اصالت در حفاظت از میراث فرهنگی ایران و ارائه راهکارهایی برای مدیریت تعارضات فرهنگی تمرکز دارد. اسناد ذکر شده نشان می‌دهد که می‌توان با بررسی دقیق از آن‌ها در شرایط درگیری مسلحانه استفاده کرد. با این‌که هر یک از این اسناد در موضوعات متفاوتی هستند؛ اما به دلیل این‌که در نهایت جهت به حفاظت آثار تدوین شده‌اند می‌توان از آن‌ها بهره جست (جدول ۱).

جدول ۱: ارتباط اسناد بین‌المللی با حفاظت از کتابخانه‌ها و آرشیوها در زمان جنگ (نگارنده، ۱۴۰۴).

Table 1: Relevance of international documents to the protection of libraries and archives in times of war (Author, 2025).

سند	الزام‌آوری	اقدامات برای کتابخانه‌ها و آرشیوها	تمرکز در جنگ
لايه ۱۹۵۴	الزام‌آور	علامت‌گذاری، پناهگاه‌سازی، ممنوعیت غارت	مستقیم: حفاظت در زمان درگیری
توصیه‌نامه ۱۹۶۴	غیرالزام‌آور	فهرست‌بندی، همکاری برای استرداد	غیرمستقیم: جلوگیری از قاچاق
توصیه‌نامه ۱۹۶۸	غیرالزام‌آور	فهرست‌بندی، جابه‌جایی مجموعه‌ها	غیرمستقیم: حفاظت پیش‌گیرانه
کنوانسیون ۱۹۷۰	الزام‌آور	فهرست‌بندی، استرداد اموال	مستقیم: قاچاق در مناطق اشغالی
کنوانسیون ۱۹۷۲	الزام‌آور	حفاظت سایت‌های جهانی که دارای آرشیو و کتابخانه هستند، همکاری	غیرمستقیم: بازسازی پس‌از جنگ
نارا ۱۹۹۴	غیرالزام‌آور	با ارزیابی اصالت می‌توان آثار را تحت حمایت عالی قرارداد، ترویج گوناگونی	غیرمستقیم: بازسازی اصالت

اصول ایفلا

ایفلا (IFLA) مخفف فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و مؤسسات کتاب‌داری^{۱۲} است. این سازمان، یک نهاد مستقل، غیردولتی، بین‌المللی و غیرانتفاعی است که در سال ۱۹۴۷ م. تأسیس شد؛ هدف اصلی آن، ارتقای تفاهم، همکاری، پژوهش و توسعه در زمینه‌های کتاب‌داری، کتابشناسی، خدمات اطلاع‌رسانی و آموزش کارکنان است، تا جنبه‌های بین‌المللی کتاب‌داری را تقویت کند. ایفلا مستقیماً درگیر مسائل سیاسی یا نظامی نیست، اما فعالیت‌هایش بر حفاظت از زیرساخت‌های اطلاعاتی و فرهنگی در مناطق جنگی تأکید دارد و توصیه‌هایی در ارتباط با حفاظت در زمان درگیری دارد که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

اصول ایفلا برای پاسخ به درگیری^{۱۳}

در این سند، ایفلا سعی کرده است تا مبنایی برای تعیین نحوه واکنش ایفلا به موقعیت‌های درگیری مدنی یا نظامی در هر نقطه از جهان که بر کتابخانه‌ها تأثیر می‌گذارد را تعیین کنند. این اصول مکمل اصول موجود تعامل در زمینه بلایای (طبیعی و انسانی) هستند و جایگزین آن‌ها نمی‌شوند.

در مقدمه سند آمده است که «هدف تعیین مبنایی برای تعیین چگونگی واکنش ایفلا به موقعیت‌های درگیری داخلی یا نظامی مؤثر بر کتابخانه‌ها است.» در صفحه اول این سند به این اشاره شده است که «ایفلا درگیری را به عنوان مغایر با ارزش‌ها و کار کتابخانه‌ها محکوم می‌کند.» و در ادامه اعلام می‌کند «ما در مورد دلایل ورود به درگیری قضاوت نمی‌کنیم، بلکه تأکید می‌کنیم که تجاوز خشونت‌آمیز مشروع نیست. این امر خلاف اصول منشور سازمان ملل و به‌ویژه یونسکو است.» «در مواقع درگیری، تأکید می‌کنیم که نگرانی اصلی ما آسیب به زندگی است؛ بالین حال، آسیب جبران‌ناپذیر ناشی از آسیب به اموال فرهنگی هیچ موقعیتی وجود ندارد که تخریب یک کتابخانه قابل قبول باشد.» «هنگام تعیین این‌که آیا ایفلا در مورد درگیری در هر کشور یا منطقه خاصی بیانیه‌ای صادر می‌کند، مقیاس درگیری را در نظر می‌گیریم.» «در محدوده منابع خود، از کتابخانه‌ها، تحت تأثیر درگیری، حمایت خواهیم کرد.» (IFLA, 2023).

کتابخانه‌ها در حفاظت از میراث فرهنگی^{۱۴}

آثار مستند در تمام قالب‌ها، از جمله دیجیتال، بخش کلیدی از میراث فرهنگی ما هستند. کار با این آثار، حفظ و نگه‌داری آن‌ها برای ارائه دسترسی به نسل‌های آینده، در هسته فعالیت کتابخانه‌ها در سراسر جهان قرار دارد. این شکل از میراث فرهنگی در انواع گسترده‌ای از کتابخانه‌ها از جمله کتابخانه‌های ویژه، ملی، دانشگاهی، پژوهشی و عمومی نگه‌داری می‌شود. متأسفانه، مانند بسیاری از اشکال دیگر میراث فرهنگی، آثار مستند دائماً در معرض تهدید نابودی هستند. دلایل این تهدید از غفلت، تا نابودی در درگیری یا بلایای طبیعی، تا کمبود بودجه برای حفاظت را دربر می‌گیرد.

در این سند، مثال‌هایی از درگیری و نحوه مواجهه ارائه می‌دهد؛ در مالی، ۲۰۱۳ م. کتاب‌داران تیمبوکتو^{۱۵} برای محافظت از نسخه‌های خطی در طول اشغال، دست‌نوشته‌ها را به بام‌کو منتقل کردند که اکنون در حال مرمت و دیجیتالی‌سازی هستند. در بلایای طبیعی ژاپن در سال ۲۰۱۱ م. کتابخانه‌ها زیرساخت‌ها را بازسازی، مواد آسیب‌دیده را حفظ و خدمات را به مرجعیت آغاز کردند. در نیوزیلند کتابخانه ملی مواد دیجیتال را جمع‌آوری و حفظ می‌کند تا از فراموشی دیجیتال جلوگیری شود؛ در واقع، این سند بر نقش کلیدی کتابخانه‌ها در حفاظت از میراث مستند (فیزیکی و دیجیتال) تأکید دارد (IFLA, 2017).

هدف ایفلا ترویج استانداردهای بالای ارائه خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی و تمرین حرفه‌ای، و هم‌چنین دسترسی‌پذیری، حفاظت و حفظ میراث فرهنگی مستند است؛ از این‌رو، نمایندگی جهانی کتابخانه‌ها از ۹۰ سال پیش را به عهده دارد و اصول تعامل در فعالیت‌های مرتبط با کتابخانه در زمان درگیری، بحران یا بلایا را منتشر کرده است. ایفلا در مورد نظارت بر مناطق در معرض خطر، دفاع و افزایش آگاهی در مورد پیش‌گیری از بلایا به منظور کاهش اثرات بلایا بر مجموعه‌های کتابخانه‌ای راهنمایی‌هایی ارائه می‌دهد. ایفلا مجموعه‌های میراث مستند

در معرض نابودی از طریق بلایای طبیعی یا انسانی را شناسایی می‌کند و برنامه‌ریزی و کاهش خطر بلایا را تشویق می‌نماید؛ هم‌چنین ایفلا در پروژه «پرسیست»^{۱۶} یونسکو برای حفظ دیجیتال مشارکت دارد و با «سپر آبی»^{۱۷} و یونسکو برای حمایت عملی و تغییرات قانونی همکاری دارد.

ایفلا از سیاست‌گذاران درخواست‌هایی دارد که در زمینه‌های گنجاندن کتابخانه‌ها در شاخص‌های هدف، به رسمیت شناختن میراث مستند به عنوان بخش ضروری میراث فرهنگی با بودجه مشخص، شناسایی کتابخانه‌ها و کتاب‌داران به عنوان بازیگران کلیدی در سطوح ملی/بین‌المللی، تأمین چارچوب قانونی و منابع کافی برای فعالیت‌های حفظ، درگیر کردن کتابخانه‌ها در برنامه‌های کاهش ریسک و بازیابی بلایا همکاری کنند. موضوع این است که ایفلا در واقع یک نهادی است که قدرت اجرایی کمی دارد و به توصیه‌ها در زمینه حفاظت و نگه‌داری اکتفا می‌کند.

برنامه بازسازی میراث فرهنگی: فرهنگ یک نیاز اساسی است، جامعه از طریق میراث فرهنگی خود شکوفا می‌شود و بدون آن می‌میرد.^{۱۸}

این سند به حفاظت از میراث فرهنگی مستند (به ویژه کتابخانه‌ای) به عنوان نیاز اساسی جامعه برای بقاء و توسعه پایدار نگاه می‌کند؛ در واقع، زمینه و مقدمه ایجاد این سند نگرانی از نابودی گسترده میراث فرهنگی در سال‌های اخیر، ارجاع به کنوانسیون‌های بین‌المللی (۱۹۵۴، ۱۹۷۲، ۲۰۰۵) است.

اهداف این سند شامل: افزایش آگاهی و مدیریت خطر بلایا، مشاوره برای حفاظت مجموعه‌ها، همکاری فرابخشی برای آمادگی، پاسخ و بازیابی، تسهیل پاسخ بین‌المللی، تقویت مشارکت با یونسکو و سپر آبی است. شرایط مداخله شامل: نظارت بر مناطق پرریسک (نقشه‌های خطر)، جمع‌آوری اطلاعات پس از بلایا، درخواست رسمی کمک از طریق انجمن/کتابخانه ملی یا یونسکو، هماهنگی با سازمان‌های محلی/مدیریت بلایا، اولویت به ظرفیت محلی، ایمنی و سازگاری است. ایفلا در این سند اصولی برای راهنمایی ارائه می‌دهد که شامل موارد زیر است.

(۱) خنثی بودن: ایفلا بی‌طرف است. (۲) حرفه‌ای‌گری: ایفلا به استانداردهایی پای بند است و به شرایط محلی احترام می‌گذارد. (۳) پایداری و ظرفیت‌سازی: ایفلا به میراث فرهنگی به عنوان دارایی غنی برای افراد و جوامع اشاره می‌کند. حفاظت و بازیابی آن الزامات ضروری برای توسعه پایدار نسل‌های فعلی و آینده است. (۴) یکپارچگی: ایفلا میراث فرهنگی را به عنوان نشانه‌ای از هویت فرهنگی و منبع توسعه پایدار احترام می‌گذارد و توصیه می‌کند از ایجاد آسیب‌هایی که می‌تواند انتقال آن به نسل‌های آینده را مانع شود، پیش‌گیری کرد. یک مؤسسه غیرانتفاعی است. (۵) همکاری: ایفلا با شرکای محلی، آژانس‌های مدیریت بلایا و دفاع مدنی، نهادها و سازمان‌های فرهنگی، با دیگر آژانس‌های میراث فرهنگی مانند: یونسکو، کمیته بین‌المللی سپر آبی و سازمان‌های عضو آن، و با بخش‌های مناسب ایفلا، فعالیت‌ها و مراکز منطقه‌ای PAC^{۱۹} همکاری می‌کند. (۶) شفافیت: ایفلا در مورد اهداف و درگیری خود باز و شفاف است و به طور منظم در مورد پیشرفت گزارش می‌دهد (IFLA, 2012).

سطوح مشارکتی در پروژه‌های مدیریت بحران در زمان جنگ شامل: اشتراک‌گذاری اطلاعات، آگاهی عمومی، همکاری، تعهدات، ارزیابی نیازها، گروه مشورتی، ارزیابی است (IFLA, 2012).

تجربه‌های جهانی

در سال ۱۹۹۶م. کتابی تحت عنوان حافظه جهان: حافظه گمشده کتابخانه‌ها و بایگانی‌های نابود شده^{۲۰} توسط یونسکو منتشر شد. این اثر بخشی از برنامه حافظه جهان^{۲۱} یونسکو است که هدف آن حفظ میراث مستند بشری است. کتاب به عنوان یک فهرست و گزارش تحلیلی، فجایع قرن ۲۰م. را که منجر به نابودی یا آسیب جدی به کتابخانه‌ها، بایگانی‌ها و مجموعه‌های فرهنگی شد، موارد زیادی را مستند می‌کند. موضوع اصلی از دست رفتن میلیون‌ها جلد کتاب، نسخه‌های خطی، اسناد تاریخی و مواد صوتی-تصویری به دلیل جنگ‌های جهانی، درگیری‌های مسلحانه، رژیم‌های توتالیتر، سانسور ایدئولوژیک و بلایای طبیعی است (Van der Hoeven & Van, 1996).

کتاب توسط «هانس ون درهون»^{۲۲} به نمایندگی از فدراسیون بین‌المللی انجمن‌ها و نهادهای کتاب‌داری (IFLA) و «ژوان ون آلبادا»^{۲۳} به نمایندگی از شورای بین‌المللی بایگانی‌ها (ICA) تهیه شده است. آن‌ها براساس تحقیقات کتاب‌شناختی، اسنادی و گزارش‌های موردی، لیستی از بیش از ۱۰۰ مورد نابودی را گردآوری کرده‌اند. مقدمه کتاب تأکید می‌کند که قرن ۲۰ م.، با وجود انبوه کتاب‌ها، به دلیل اتفاقاتی از جمله سوزاندن کتابخانه لوون در بلژیک (۱۹۱۴) تا پاک‌سازی‌های انقلاب فرهنگی چین (۱۹۶۶-۱۹۷۶) و نابودی بایگانی‌های کامبوج توسط خمرهای سرخ، ویرانگرترین دوره تاریخ برای میراث مکتوب بشر بوده است (جدول ۲).

جدول ۲: خلاصه‌ای از تخریب کتابخانه‌ها و آرشیوها از سال ۱۹۱۴ تا ۱۹۷۹ م. (Van der Hoeven & Van Albada, 1996).

Table 2: Summary of the destruction of libraries and archives from 1914 to 1979 (Van der Hoeven & Van Albada, 1996).

سال	کشور و منطقه	رویداد اصلی	مجموعه‌های کلیدی
۱۹۱۴	بلژیک	آتش‌زدن توسط آلمان‌ها	لوون
۱۹۳۳-۱۹۳۵	آلمان نازی	سوزاندن	۱۰٪ عمومی
۱۹۳۷-۱۹۴۵	چین	جنگ ژاپن	۱۲ دانشگاه (تسینگ‌هوا، نانکینگ و...)
۱۹۳۸-۱۹۴۵	لهستان	جوخه‌های نازی	ورشو، لوبلین
۱۹۳۸-۱۹۴۵	اروپا (مختلف)	بمباران و مصادره	بلگراد، لندن، میلان و...
۱۹۳۸-۱۹۴۵	شوروی	جنگ	بیش از ۱۰۰ میلیون کتاب
۱۹۴۶-۱۹۷۹	پساجنگ و کمونیسم	مصادره و پاک‌سازی	گوتا، چین، کامبوج

تخریب کتابخانه‌ها در جنگ‌های یوگسلاوی سابق (۱۹۹۱-۱۹۹۹ م.)

گزارش تحقیقی «آندریس ریلمایر»^{۲۴}، پژوهشگر برجسته هاروارد در حوزه میراث فرهنگی بالکان، است که نابودی هدفمند کتابخانه‌ها و آرشیوها را در جنگ‌های فروپاشی یوگسلاوی (اسلوونی ۱۹۹۱ م.، کرواسی ۹۵-۱۹۹۱ م.، بوسنی ۹۵-۱۹۹۲ م.، و کوزوو ۹۹-۱۹۹۸ م.) مستند کرده است (جدول ۳). این تخریب‌ها نه تصادفی، بلکه بخشی از پاک‌سازی قومی و فرهنگی توسط نیروهای ناسیونالیست صرب، کروات و گاهی آلبانیایی بودند. هدف محو حافظه جمعی گروه‌های رقیب بود. جنگ‌های فروپاشی یوگسلاوی (اسلوونی ۱۹۹۱ م.، کرواسی ۹۵-۱۹۹۱ م.، بوسنی ۹۵-۱۹۹۲ م.، کوزوو ۹۹-۱۹۹۸ م.، و مقدونیه ۲۰۰۱ م.) منجر به ویرانی گسترده فرهنگی شد؛ در واقع، این جنگ‌ها با هدف پاک‌سازی قومی و نابودی هویت گروه‌های هدف (بوسنیاک‌ها، کروات‌ها، آلبانیایی‌ها، و صرب‌ها) (Riedlmayer, 1995). کتابخانه‌ها، آرشیوها و نسخه‌های خطی به عنوان نمادهای فرهنگی، عمداً هدف قرار گرفتند.

جدول ۳: حداقل تخمین کتابخانه‌ها و کتاب‌های از بین رفته یوگسلاوی سابق (Riedlmayer, 1995).

Table 3: Minimum estimates of destroyed libraries and books in the former Yugoslavia (Riedlmayer, 1995).

تاریخ	کتابخانه / مؤسسه	مجموعه نابودشده
۶ دسامبر ۱۹۹۱	کتابخانه علمی دوبرونیک (قرن ۱۶)	۹۲۲ نسخه خطی قرون وسطایی - ۲۵۰/۰۰۰ جلد کتاب
۶ دسامبر ۱۹۹۱	مرکز بین‌دانشگاهی	۳۰/۰۰۰ جلد کتاب
۱۷ مه ۱۹۹۲	مؤسسه شرقی	۵/۲۶۳ نسخه خطی (عربی، پارسی، ترکی، آلبانیایی) - ۲۰۰/۰۰۰ سند عثمانی - ۳۰۰ کاداستر
۲۷-۲۵ اوت ۱۹۹۲	کتابخانه ملی و دانشگاهی	۱/۵ میلیون جلد - ۱۵۵/۰۰۰ نسخه خطی نادر (۹۰٪ نابود شد).
مه ۱۹۹۲	کتابخانه اسقفی (کاخ اسقف)	۶۰/۰۰۰ جلد کتاب
ژوئن-ژوئیه ۱۹۹۲	کلیسا و صومعه ارتدکس	-
بهار ۱۹۹۳	مسجد قدیمی بانیا و ۳ کتابخانه وقتی	۳/۲۰۰ جلد نسخه‌های خطی شامل آثار عالیجا سادیکوویچ

۱۹۹۳	ژوئیه-اوت	کتابخانه مسجدهای هیئت جامعه، امپراتور و ۴۰ نسخه خطی، خوشنویسی‌ها و اسناد قرن ۱۷-۱۹	پودگراسکا
۱۹۹۳	ژوئیه-اوت	مجموعه‌های خصوصی	۵۰ نسخه خطی مجموعه‌ها از جمله محمدباشیچ
۱۹۹۹	مارس	کتابخانه وقفی هادوم (۱۵۹۵)	۲۰۰ نسخه خطی و ۱/۳۰۰ کتاب قدیمی
۱۹۹۹	۱۳ ژوئن	آرشیو جامعه اسلامی	سوابق ۵۰۰ ساله
۱۹۹۹	(جنگ کوزوو)	۶۵ کتابخانه عمومی و یک سوم مدارس	۹۰۰/۵۸۸ جلد کتاب
۱۹۹۷		کتابخانه شهری	۷۰۰ جلد (صرب/اسیریلیک/خارجی)
۲۰۰۴		مساجد و کتابخانه اسلامی	۵۰۰/۰۰۰ جلد نسخه‌های خطی و آرشیو

تخریب سیستماتیک کتابخانه‌ها در بالکان، نسل‌کشی فرهنگی را هدف قرار داد، اما در حقوق بین‌الملل به رسمیت شناخته نشد؛ با این حال، ICTY^{۲۵} پیشینه‌ای برای پیگرد جنایات فرهنگی ایجاد کرد، هرچند پیش‌گیری از تکرار آن دشوار است (Riedlmayer, 1995). جمع کل نابودی حداقل بیش از ۳ میلیون جلد کتاب، بیش از ۱۷/۳۰۰ نسخه خطی، بیش از ۷۰۰/۰۰۰ سند تاریخی معادل از بین رفتن حافظه مکتوب چندین ملت در یک دهه است.

تخریب کتابخانه‌ها و کتاب‌های لهستان

در سال ۱۹۳۹ م. ورشو بیشترین تلفات را در بین شهرهای بزرگ کشور متحمل شد. اولین بمب‌های آلمانی در اول سپتامبر بر پایتخت فرود آمدند و بین ۸ تا ۲۷ سپتامبر، ورماخت با شدت‌های مختلف، بمباران توپخانه‌ای انجام داد. قبل از شروع جنگ، بخش‌هایی از ارزشمندترین مجموعه‌های کتابخانه در مکان‌های امن پنهان داده شده بودند؛ بنابراین، بیش از ۲۰ نسخه خطی از گنجینه کتابخانه ملی لهستان، از جمله سالنامه‌های قدیمی صلیب مقدس^{۲۶}، مزامیر سنت فلوریان^{۲۷}، خطبه‌های صلیب مقدس^{۲۸}، وقایع‌نامه‌های گالوس آنونیموس^{۲۹} و وینسنتی کادلویک^{۳۰} و مجموعه‌ای از دست‌نوشته‌های شوپن^{۳۱} در روزهای اول ماه اوت از کتابخانه خارج شده بودند. در ۶ سپتامبر ۱۹۳۹، تمام این مواد، همراه با خزانه بانک توسعه ملی و بانک ملی لهستان از ورشو تخلیه شدند (جدول ۴). آن‌ها در کانادا پناه گرفتند و در پایان جنگ جهانی دوم از آن‌جا نجات یافتند (Kordel, 2022). براساس گزارش کتابخانه ملی لهستان در مورد ویرانی کتابخانه‌های لهستان در جنگ جهانی دوم، تخمین زده می‌شود که از مجموع حدود ۲۲-۲۵ میلیون جلد کتاب در کتابخانه‌های لهستان پیش از جنگ، بیش از ۱۵ میلیون جلد (حدود ۷۰-۸۰٪) در ورشو و دیگر شهرها نابود شد. این تخریب عمدتاً در جریان قیام ورشو (۱۹۴۴ م.) و بمباران‌های آلمانی رخ داد (Kordel, 2022).

جدول ۴: حداقل تخمین کتاب‌های از بین رفته در لهستان (Kordel, 2022).

Table 4: Minimum estimates of destroyed books in Poland (Kordel, 2022).

شاخص	مقدار
کتاب چاپی نابود و غارت‌شده	۳/۹۸۷/۵۰۰ جلد
نسخه خطی نابودشده	۵۱/۵۰۰ نسخه
سند آرشیوی پوستی	۱/۷۱۰/۰۰۰ سند
نقشه، آثار چاپی و نقاشی	۱۹۴/۰۰۰ قلم
تخمین کل آسیب (۷۰-۸۰٪)	۱۵/۰۰۰/۰۰۰ جلد

غارت و تخریب کتابخانه ملی عراق (۲۰۰۳ م.)

براساس ارزیابی مقدماتی «جانسون»، گزارش‌های اولیه رسانه‌ها عراق آمیز بودند (مانند: ادعای نابودی کامل)،

اما ارزیابی‌های بعدی نشان‌دهنده تخلیه بخشی از مجموعه‌ها است. این گزارش براساس شهر بغداد و موصل است. پیش از جنگ، تحریم‌های سازمان ملل و محدودیت‌های بودجه‌ای، مجموعه‌های کتابخانه‌ها را ضعیف کرده بود. خسارات کلی مجموعه‌ها شامل ۳۰-۵۰٪ مجموعه‌های ملی و تخریب برگشت‌ناپذیر اسناد دولتی (۶۰٪ تاریخ مدرن عراق) است؛ علاوه بر این غارت گسترده، آتش‌سوزی عمدی (با مواد شتاب‌دهنده مانند فسفر سفید) نیز اتفاق افتاده بود و برخی اقلام دزدیده شده در بازارها فروخته شد (Johnson, 2005)، (جدول ۵).

جدول ۵: درصد تخریب نابودی کتابخانه‌ها در عراق (Johnson, 2005).
Table 5: Percentage of library destruction in Iraq (Johnson, 2005).

نوع مجموعه	درصد تخریب	توضیح
کتابخانه ملی و آرشیو	۳۰-۵۰٪	۲۵٪ کتاب، ۶۰٪ آرشیو تاریخی
کتابخانه‌های دانشگاهی	۵۰-۸۰٪	بصره: ۷۵٪، موصل: ۳۰٪، بغداد: ۶۰-۷۰٪
دست‌نویس‌ها	۲۰٪ از کل کشور	اوقاف: ۴۰٪، دارالمخطوطات: ۰٪
کتابخانه‌های عمومی	۴۰-۱۰۰٪	بصره: کامل، موصل: جزئی
زیرساخت فیزیکی	۸۴٪	ساختمان، برق، سیستم خنک‌کننده

«التیکریتی» گزارشی با جزئیات بیشتری در ارتباط با تخریب و نابودی میراث مکتوب ارائه می‌دهد (جدول ۶). به دنبال ویرانی‌های گسترده زیرساخت‌های فرهنگی باعث غارت موزه ملی، نابودی دست‌نویس‌ها، آرشیوها و کتابخانه‌ها شده است (Al-Tikriti, 2007).

جدول ۶: درصد تخریب نابودی کتابخانه‌ها در عراق (Al-Tikriti, 2007).
Table 6: Percentage of destruction of libraries in Iraq (Al-Tikriti, 2007).

دسته	درصد کلی از دست‌رفته	تخمین نابودی و سرقت
دست‌نویس‌ها	۴-۶٪	۳۰۰۰-۲۰۰۰ نسخه سوزانده یا دزدیده شد
کتاب‌های چاپی	۳۵٪	۵۰۰/۰۰۰ عمدتاً اوقاف و یا آثار ملی بودن نابود شدند.
آرشیوهای تاریخی	نامشخص (بسیار بالا)	۶۰٪ آرشیو ملی

گزارش مقدماتی از کتاب‌داران و آرشیوداران فلسطین از آسیب‌های اسرائیل به آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌های غزه، اکتبر ۲۰۲۳ - ژانویه ۲۰۲۴م.

نابودی میراث فرهنگی در غزه، هویت جمعی مردم فلسطین را شدیداً تحت تأثیر قرار داده است. تاریخ‌شان را برای همیشه از آن‌ها می‌گیرد و حاکمیت‌شان را نقض می‌کند. گزارش کتاب‌داران و آرشیوداران فلسطین، فهرستی هرچند ناقص از آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌هایی در غزه ارائه دادند که از ۷ اکتبر ۲۰۲۳م. توسط نیروهای مسلح اسرائیل تخریب، آسیب‌دیده یا غارت شده‌اند. این گزارش به دلیل شرایط ناقص است؛ زیرا تعیین وضعیت آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها در حین بمباران مداوم اسرائیل بسیار دشوار است. شرایط کنونی در غزه، مانند هدف قرار دادن روزنامه‌نگاران، قطعی‌های مکرر ارتباطات و آسیب گسترده به محیط ساخته شده تهدیدی فوری برای ایمنی ایجاد می‌کند. علاوه بر این، آرشیوداران و کتاب‌داران بارها آواره، مجروح یا کشته شده‌اند، که این امر ارزیابی خسارت به میراث فرهنگی را دشوارتر می‌کند؛ بنابراین، باید فرض کرد که این گزارش تنها کسری از میزان واقعی خسارت و مرگ‌ومیر را نشان می‌دهد. آمار نشان می‌دهد که حدود ۳۰/۰۰۰ کتاب و دست‌نوشته از خانه‌های فلسطینیان غارت شد (جدول ۷). در سال ۱۹۸۲م.، در جریان تهاجم اسرائیل به لبنان، کتابخانه و آرشیو سازمان آزادی بخش فلسطین غارت و مصادره شد. کتابخانه‌ها و آرشیوها در جریان انتفاضه دوم آسیب دیدند و

بارها در غزه هدف قرار گرفته‌اند؛ هم‌چنین در این جنگ شش نفر کشته شده‌اند. علاوه بر این، نابودی عمدی میراث فرهنگی به عنوان جنایت جنگی شناخته شده و در دیوان کیفری بین‌المللی (ICC) تحت پیگرد قرار گرفته است (<https://librarianswithpalestine.org/gaza-report-2024>).

جدول ۷: خسارات فرهنگی در غزه (نگارنده، ۱۴۰۴).

Table 7: Cultural damage in Gaza (Author, 2025).

دسته‌بندی	تعداد	توضیحات
آرشیو و کتاب نادر	۲	آرشیو مرکزی غزه (تخریب کامل، ۱۵۰ سال اسناد)، مسجد عمری (قرن ۷، ۲۰۰ دست‌نوشته)
کتابخانه عمومی	۸	دیانا تماری صباغ (تخریب کامل)، سمیر منصور (به شدت آسیب دیده)
کتابخانه دانشگاهی	۴	دانشگاه اسلامی غزه (تخریب شده)، الإسرائ + موزه ملی (انفجار و غارت، ۳۰۰۰ اثر)
موزه	۸	رفح (تخریب کامل)، القراه (۳۵۰۰ اثر، تخریب مجموعه سفال)
مجموع مؤسسات آسیب دیده	۲۲	گزارش ناقص

بحث و تحلیل

پژوهش حاضر، با تمرکز بر میراث مستند (کتابخانه‌ها، آرشیوها و مجموعه‌های موزه‌ای) به عنوان شریان حیاتی حافظه جمعی، به بررسی تهدیدات ناشی از درگیری‌های مسلحانه پرداخته است.

تخریب سیستماتیک در جنگ‌های بالکان، عراق و اخیراً غزه کاملاً مشهود است؛ برای نمونه، گزارش «ریدلمایر» نابودی بیش از ۳۳ میلیون جلد کتاب و ۱۷/۳۰۰ نسخه خطی در یوگسلاوی سابق (۱۹۹۱-۱۹۹۹ م.) گزارش می‌دهد. التکریتی و جانسون از غارت و آتش‌زدن کتابخانه ملی (۳۰-۵۰٪ خسارت) و آرشیوها (۶۰٪ تاریخ مدرن) در عراق می‌گویند. گزارش کتاب‌داران و آرشیوداران از وضعیت کتابخانه در غزه نشان از میزان تخریب در کتابخانه و آثار موجود در آن‌ها دارد (جدول ۸). این نمونه‌ها، علاوه بر این‌که نابودی فیزیکی میراث مستند را متذکر می‌شوند؛ بلکه به پاک‌سازی قومی در از بین رفتن هویت اقوام و گروه‌ها و مردمان دلالت دارد.

پاک‌سازی فرهنگی باعث ایجاد اسناد بین‌المللی شد؛ اما بررسی برخی از این اسناد که اسناد مهمی نیز هستند نشان می‌دهد که آن‌ها دارای نقاط ضعف‌هایی هستند که باعث می‌شود در شرایط بحران قدرت اجرایی لازم را نداشته باشند؛ به طور مثال، در آخرین مثال در مورد غزه پاسخ ایفلا به کتاب‌داران و آرشیوداران این بوده است که طرفین به این شرح است: «ما از همه طرف‌ها می‌خواهیم که به عنوان اعضای کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ م. تعهد خود را طبق قوانین بین‌المللی به رسمیت بشناسند تا تمام اقدامات ممکن را برای حفاظت و احترام به همه اموال فرهنگی در منطقه انجام دهند. ما به عنوان سازمانی که ریشه در تحقق حقوق بشر دارد، خواستار احترام به قوانین بین‌المللی بشردوستانه و حفاظت و ایمنی غیرنظامیان، روزنامه‌نگاران و میراث فرهنگی هستیم. تنها از طریق احترام به انسانیت مشترک ماست که می‌توان به صلح پایدار دست یافت.» (<https://www.IFLA.org/>) (news/gaza-israel-appeal).

جدول ۸: نقاط ضعف اسناد بین‌المللی در حفاظت از کتابخانه‌ها و کتب در زمان جنگ (نگارنده، ۱۴۰۴).

Table 8: Weaknesses of international instruments in the protection of libraries and books in times of war (Author, 2025).

سند	نقطه ضعف اصلی
کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴	این سند الزام‌آور است، اما به اقدامات عملی پیش از جنگ الزام ندارد. استثنای «ضرورت نظامی» مبهم و فرماندهان می‌توانند هر تخریبی را «ضروری» بنامند. عدم اشاره به میراث دیجیتال، یعنی فقط اموال فیزیکی مهم هستند و نسخه‌های دیجیتال در سرورها نادیده گرفته شده است.
کنوانسیون ۱۹۷۰ (ضد قاچاق)	پیش‌گیری ندارد و فقط استرداد و پس از غارت فعال می‌شود. وابستگی به همکاری دولت‌ها باعث شده و در جنگ بی‌اثر شوند؛ زیرا دولت‌ها همکاری نمی‌کنند به همین دلیل بازار سیاه ادامه دارد.

توصیه‌نامه‌های ۱۹۶۴ و ۱۹۶۸ کنوانسیون ۱۹۷۲ (میراث جهانی) سند نار ۱۹۹۴	غیرالزام‌آور است و در در جنگ بی‌اثر است؛ زیرا کشورها در بحران، توصیه را نادیده می‌گیرند. فقط سایت‌های ثبت‌شده را شامل می‌شوند و کتابخانه‌های محلی (غیر ثبت‌شده) حفاظت نمی‌شوند. در بازسازی پساجنگی نیز اولویت پایین دارند.
اصول ایفلا	تمرکز بر اصالت است، نه بقا در حالی که در جنگ، اصالت مهم نیست، بقا مهم است. از طرفی این سند نیز غیرالزام‌آور است. عدم قدرت اجرایی این نهاد آن را فقط به‌صورت توصیه به کتابداران تبدیل کرده است. وابستگی به بودجه محلی که معمولاً در جنگ، بودجه کتابخانه صفر می‌شود، باعث می‌شود تأثیر زیادی نداشته باشد. عدم توجی نظامیان برای این که کتابخانه‌ها را هدف نظامی قرار ندهند.

فهرست اقدامات عملی حفاظت از کتابخانه‌ها و آرشیوها در زمان جنگ

براساس کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ م. اصول IFLA، یونسکو، سپر آبی و درس‌های جهانی می‌توان فهرستی از اقدامات ضروری در مرحله پیش‌گیرانه، هشدار، درگیری فعال، و پساجنگ در نظر گرفت (جدول ۹).

جدول ۹: اقدامات عملی حفاظت از کتابخانه‌ها و آرشیوها در زمان جنگ (نگارنده، ۱۴۰۴).

Table 9: Practical measures for the protection of libraries and archives in times of war (Author, 2025).

۱. مرحله پیش‌گیرانه (صلح یا تهدید قریب‌الوقوع)	
مسئول	اقدام
مدیر نهاد	تشکیل کمیته بحران کتابخانه/آرشیو (شامل مدیر، آرشیویست، IT، امنیت، روابط عمومی)
تیم فهرست‌نویسی	تهیه فهرست دیجیتال اولویت‌دار نسخه‌های خطی، اسناد منحصربه‌فرد، آرشیوهای دولتی
واحد دیجیتال	دیجیتالی‌سازی سریع حداقل dpi ۳۰۰، ذخیره ابری امن
کمیته بحران	شناسایی ۳ مکان امن خارج از شهر که شامل پناهگاه زیرزمینی، شهرهای امن، انبارهای مقاوم
واحد لجستیک	تهیه جعبه‌های ضدآتش/ضدآب + برچسب سپر آبی
آتش‌نشانی	آموزش پرسنل حفاظت، اطفاء حریق، کمک‌های اولیه، پروتکل تخلیه
IT	پشتیبان‌گیری آفلاین هارد اکسترنال، نوار مغناطیسی، ذخیره در ۲ استان دیگر
مدیر	امضای تفاهم‌نامه با ارتش/دفاع مدنی برای عدم استفاده نظامی از ساختمان
۲. مرحله هشدار (جنگ قریب‌الوقوع یا حملات محدود)	
اقدام	
فعال‌سازی پروتکل تخلیه (فقط مواد اولویت‌دار) حداکثر ۴۸ ساعت	
انتقال به پناهگاه‌های از پیش تعیین‌شده با استفاده از خودروهای غیرنظامی	
قطع برق اصلی و استفاده از ژنراتور پشتیبان برای جلوگیری از آتش‌سوزی الکتریکی	
نصب کیسه‌های شن/صفحات فلزی در پنجره‌ها برای حفاظت از بمباران	
ارسال کپی دیجیتال به سرورهای خارج از کشور از طریق IFLA/UNESCO	
اطلاع‌رسانی به سپر آبی ملی و درخواست حمایت بین‌المللی	
۳. مرحله درگیری فعال	
اقدام	
تخلیه کامل پرسنل (به جز تیم نگهبان داوطلب) حیاتی است	
نظارت از راه دور (دوربین‌های باتری‌دار + سنسور دود) هشدار زودهنگام	

مستندسازی خسارت (تهیه عکس، فیلم، گزارش لحظه‌ای) برای دادگاه‌های بین‌المللی

هماهنگی با صلیب سرخ برای مسیرهای امن انتقال برای جلوگیری از غارت

۴. مرحله پساجنگ (بازسازی)

اقدام

ارزیابی خسارت (تیم مشترک یونسکو و سپر آبی) ۱ ماه پس از آتش‌بس

بازگرداندن مواد منتقل شده با اسکورت نظامی

حفاظت و بازسازی با کمک بین‌المللی و ملی

پیگیری حقوقی غارت (کنوانسیون ۱۹۷۰) از طریق اینترنت

به‌روزرسانی برنامه بحران درس‌آموخته‌ها

نتیجه‌گیری

قرن ۲۰ م. با وجود پیشرفت‌های تکنولوژیک، ویران‌گرترین دوره برای میراث مکتوب است. گزارش یونسکو بیش از ۱۰۰ مورد نابودی از سوزاندن کتابخانه‌ها و لوون در ۱۹۱۴ م. تا پاک‌سازی‌های انقلاب فرهنگی چین را ارزیابی کرده است. در جنگ جهانی دوم، لهستان بیش از ۱۵ میلیون جلد کتاب (۷۰-۸۰٪) را از دست داد، جنگ‌های یوگسلاوی سابق بیش از ۳۰۳ میلیون جلد کتاب و ۱۷،۳۰۰ نسخه خطی را نابود کرد که بخشی از پاک‌سازی قومی بود. در عراق ۲۰۰۳، غارت و آتش‌سوزی عمدی ۳-۵۰٪ مجموعه‌های ملی و ۶۰٪ آرشیوهای تاریخی را از بین برد. اخیراً در غزه، حداقل ۲۲ نهاد فرهنگی، از جمله آرشیو مرکزی با ۱۵۰ سال اسناد، تخریب شد و حدود ۳۰،۰۰۰ کتاب غارت شد. این تجربیات نشان می‌دهند که این تخریب‌ها اغلب ایدئولوژیک و هدفمند هستند و هویت جوامع را ریشه‌کن می‌کنند. در بیشتر این تجربیات نسل‌کشی فرهنگی اتفاق افتاده است؛ یعنی با از بین رفتن میراث مکتوب بخشی از هویت فرهنگی جوامع از بین رفته است.

در مقابل این تهدید جنگ‌ها اصول بین‌المللی چارچوبی حقوقی فراهم می‌آورند. کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ م. و پروتکل‌های آن، حفاظت عمومی و عالی را الزامی می‌کند؛ در حالی که کنوانسیون ۱۹۷۲ م. بر شناسایی و همکاری برای سایت‌های جهانی تمرکز دارد. سند نارا ۱۹۹۴ م. اصالت را برجسته می‌کند. توصیه‌نامه‌های ۱۹۶۴ و ۱۹۶۸ م. غیرالزام‌آور هستند. اصول ایفلا درگیری را محکوم کرده، بر خنثی بودن، حرفه‌ای‌گری و همکاری تأکید دارد. ایفلا هم‌چنین برنامه‌هایی برای حفظ دیجیتال و همکاری با سپر آبی پیشنهاد می‌کند؛ با این حال، نقاط ضعف‌هایی از جمله مبهم بودن ضرورت نظامی را دارد و تمرکز بر اموال فیزیکی دارد و میراث دیجیتال را نادیده می‌گیرد. ایفلا در درگیری‌ها بی‌طرف است؛ به‌طور مثال، پاسخ ایفلا به تخریب کتابخانه‌های غزه فراخواندن طرفین به احترام قوانین است. درس‌های جهانی نشان می‌دهد که در بیشتر وقایع نبود برنامه‌های مدیریت بلایا باعث ایجاد مشکلات بیشتر می‌شود؛ بر همین اساس بر پیش‌گیری عملی تأکید دارند.

در نهایت، صیانت از کتابخانه‌ها و آرشیوها در جنگ، نه تنها یک تعهد حقوقی، بلکه یک ضرورت اخلاقی برای بقای تمدن است. ایران، با گنجینه‌های عظیم نسخ خطی و موقعیت ژئوپلیتیکی پرریسک، باید مدل ملی پیش‌گیرانه تدوین کند. ادغام اصول لاهه و ایفلا در قوانین داخلی، آموزش نظامیان، بودجه اختصاصی برای دیجیتالی‌سازی و همکاری با سپر آبی می‌تواند ما را در بحران‌هایی نظیر جنگ کمک کند؛ بر همین اساس، در این پژوهش با توجه به درس‌های آموخته از اسناد بین‌المللی و تجربه‌های جهانی، فهرست پیشنهادی اقدامات چهار مرحله‌ای پیش‌گیرانه، هشدار، درگیری فعال، و پساجنگ را پیشنهاد می‌کند.

بدون این اقدامات، جنگ‌ها حافظه ملت‌ها را برای همیشه محو خواهند کرد. آینده بشریت به حفظ این شریان حیاتی بستگی دارد. میراث مستند، نه تنها گذشته را ثبت می‌کند، بلکه کلید توسعه پایدار و صلح است. با اجرای درس‌های جهانی، می‌توان از تکرار فجایع جلوگیری کرد و میراث را به نسل‌های آینده منتقل نمود.

در دنیای پرتلاطم امروز، جایی که درگیری‌های مسلحانه، نه تنها جان انسان‌ها را تهدید می‌کند، بلکه حافظهٔ جمعی ملت‌ها را نیز هدف قرار می‌دهد، حفاظت از میراث مستند شامل: کتابخانه‌ها، آرشیوها و مجموعه‌های موزه‌ای به عنوان یک ضرورت حیاتی برجسته می‌شود. این پژوهش، با رویکرد کیفی و تحلیل محتوای استقرایی، الگوهای تاریخی تخریب فرهنگی را کاوش کرده و نشان می‌دهد که نابودی این نهادها، فراتر از خسارت فیزیکی، قطع پیوند یک ملت با گذشته، حال و آینده است. از آتش زدن کتابخانه اسکندریه توسط سپاهیان عرب تا تخریب سیستماتیک در جنگ‌های بالکان، عراق و غزه، جنگ‌ها همواره به دنبال پاک کردن هویت فرهنگی بوده‌اند؛ با این حال، اصول بین‌المللی مانند کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ م.، کنوانسیون‌های یونسکو ۱۹۷۰ و ۱۹۷۲ م.، و توصیه‌های ایفلا، چارچوبی برای مقابله ارائه می‌دهند؛ اما کافی نیستند. صیانت از میراث مستند موفق نیازمند ترکیبی از پیش‌گیری عملی، همکاری جهانی و درس‌گیری از تجربیات تاریخی است تا میراث مستند به عنوان شریان حیاتی توسعه پایدار حفظ شود.

سپاسگزاری

در این فرصت از داوران ناشناس مجله که با نظرات ارزشمند خود به غنای محتوای این مقاله افزودند، سپاسگزاری می‌کنم.

تعارض منافع

این مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی را ندارد. تمام بودجهٔ این پژوهش به طور مستقل توسط محقق تأمین شده است؛ هم‌چنین نویسنده ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارد.

پی‌نوشت

۱. نمایشگاه Culture under attack یک فصل نمایشی رایگان بود که توسط موزه امپریال وار (Imperial War Museums - IWM) در لندن برگزار شد. هدف اصلی آن بررسی این بود که چگونه جنگ، نه تنها جان انسان‌ها را تهدید می‌کند؛ بلکه میراث فرهنگی، هویت و عناصری که جوامع را تعریف می‌کنند.

2. High-Intensity Warfare Scenarios

3. Inductive Content Analysis

۴. یاکوب پزلیوسکی (به لهستانی: Jakub Przyłuski، حدود ۱۵۱۲-۱۵۵۴ م.)، حقوق‌دان، دیپلمات و سیاست‌مدار برجسته لهستانی در دوران رنسانس، یکی از چهره‌های کلیدی در توسعه نظام حقوقی پادشاهی لهستان بود.

5. Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae

6. Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

7. Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and

8. Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works

9. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property

10. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage

11. The Nara Document on Authenticity

12. International Federation of Library Associations and Institutions

13. FLA Principles for Responding to Conflict

14. Libraries Safeguarding Cultural Heritage

۱۵. در سال ۲۰۱۳ م. در جریان جنگ مالی (Mali War)، شهر تاریخی تیمبوکتو (Timbuktu) در شمال مالی توسط شبه‌نظامیان اسلام‌گرا (از جمله انصارالدین و القاعده) اشغال شد. این گروه‌ها، که قوانین سخت‌گیرانه شریعت را تحمیل می‌کردند، نمادهای فرهنگی و مذهبی را نابود می‌کردند و تهدید به سوزاندن دست‌نوشته‌های باستانی تیمبوکتو - گنجینه‌ای از بیش از ۷۰۰,۰۰۰ سند دست‌نویس از قرن‌های ۱۳ تا ۱۶ م. - کردند. این دست‌نوشته‌ها شامل: متون علمی، پزشکی، نجوم، شعر، تجارت و کپی‌های قرآن هستند و نمادی از تمدن اسلامی-آفریقایی و دانش پیشرفته تیمبوکتو، به عنوان مرکز یادگیری در قرون وسطی به شمار می‌روند.

۱۶. پروژه PERSIST مخفف Platform to Enhance the Sustainability of the Information Society Transglobally یک ابتکار مشترک یونسکو (UNESCO) است که با همکاری سازمان‌هایی مانند شورای بین‌المللی آرشیوها (ICA)، فدراسیون بین‌المللی انجمن‌های کتابخانه‌ها و مؤسسات (IFLA) و شرکای دیگر مانند LIBER و بنیاد میراث دیجیتال هلند (DEN) اجرا می‌شود. این پروژه بخشی از برنامهٔ Memory of the World یونسکو است و بر حفظ بلندمدت میراث مستند دیجیتال تمرکز دارد.

۱۷. ماد سپر آبی بر اساس کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ م. (Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict)

(Conflict) و پروتکل‌های بعدی آن (۱۹۵۴ و ۱۹۹۹ م.) طراحی شده است. این کنوانسیون توسط یونسکو (UNESCO) تحت نظارت سازمان ملل متحد تصویب شد و سپر آبی را به عنوان علامت حفاظتی رسمی معرفی کرد. این نماد شامل یک سپر سفید در زمینه آبی است که برای شناسایی اموال فرهنگی محافظت شده و پرسنل مرتبط با آن استفاده می‌شود.

18. Cultural Heritage Disaster Reconstruction Programme: Culture is a basic need, a community thrives through its cultural heritage, it dies without it

۱۹. PAC مخفف (Preservation and Conservation) برنامه‌ای کلیدی از ایفلا (IFLA) است که از سال ۱۹۸۶ م. برای حفاظت از میراث مستند جهان (کتاب‌ها، دست‌نوشته‌ها، اسناد آرشیوی، نقشه‌ها، عکس‌ها و مواد دیجیتال) راه‌اندازی شد. هدف اصلی HK جلوگیری از نابودی منابع کتابخانه‌ای و آرشیوی در اثر جنگ، بلایای طبیعی، فرسودگی، یا کمبود منابع است.

20. Memory of the World: Lost Memory - Libraries and Archives Destroyed in the Twentieth Century
21. Memory of the World
22. Hans van der Hoeven
23. Joan van Albada
24. András Riedlmayer

۲۵. دادگاه بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق نام انگلیسی (ICTY) International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

26. Old Annals of the Holy Cross
27. St. Florian Psalter
28. Holy Cross Sermons
29. Chronicles of Gallus Anonymus
30. Chronicles of Wincenty Kadłubek
31. Chopin Manuscripts

کتابنامه

- بیرونی، ابوریحان، (۱۳۸۹). آثار الباقیه. ترجمه اکبر داناسرشت، چ ۶، تهران: امیرکبیر.
- عودی، ستار؛ و رمضانی‌پور، غلامرضا، (۱۳۸۷). «امحای کتابخانه‌های ایران و اسکندریه در حمله اعراب». مسکویه (دانشگاه آزاد ری)، ۲(۸): ۱۸۰-۱۵۷.

References

- Al-Houdalieh, S. H., Abu Alsaoud, L. & Warasneh, A., (2024). "Heritage and Conflict in Gaza". In: *The Palgrave Encyclopedia of Cultural Heritage and Conflict* (pp. 1-17). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Al-Tikriti, N., (2007). "Stuff happens": a brief overview of the 2003 destruction of Iraqi manuscript collections, archives, and libraries". *Library Trends*, 55(3): 730-745.
- Biruni, Abu-R., (2009). *The Works of the Remaining*. Translated by Akbar Danasresht, Vol. 6, Tehran: Amir Kabir. (in Persian).
- Hussein Moustafa, L., (2015). "Endangers culture heritage: A survey of disaster management planning in Middle East libraries and archives". *Library Management*, 36(7/6): 476-494.
- IFLA, (2012). *Cultural Heritage Disaster Reconstruction Programme: Culture is a basic need, a community thrives through its cultural heritage. it dies without it*.
- IFLA, (2017). *Libraries safeguarding cultural heritage*.
- IFLA, (2023). *IFLA Principles for Responding to Conflict*.
- IFLA, (2023). *Appeal for Respect for Human Rights*. Cultural Conventions in Gaza and Israel.
- Johnson, I. M., (2005). "The impact on libraries and archives in Iraq of war and looting in 2003 – A preliminary assessment of the damage and subsequent reconstruction efforts". *International Information & Library Review*, 37(3): 209–271. <https://doi.org/10.1016/j.iilr.2005.09.001>
- Kordel, J. (2022). "The decimation of polish libraries in The Second World War". *Polish Libraries*, 10: 63-85.
- Muller, H., (2005). "Als Irak asperges exporteerde zaten we er niet". *Interview*. 30 jaar oorlogsverslaggeving in het Midden-Oosten is Robert Fisk somber over de toekomst", *De Volkskrant* (8 November), 6.

- Nara, (1994). *The Nara Document on Authenticity*. Nara (Japan), 1994
- Oudi, S. & Ramezanipour, Gh., (2008). “The Destruction of the Libraries of Iran and Alexandria during the Arab Conquests”. *Maskuyeh (Islamic Azad University, Rey Branch)*, 2 (8): 157–180 (in Persian).
- Ram, M. & Kumar, A., (2021). “Disaster management in academic libraries of Haryana: A study”. *Journal of Library and Information Communication Technology*, 10(1): 7-17. <https://doi.org/10.5958/2456-9399.2021.00002.X>
- Riedlmayer, A., (1995). “Erasing the Past: The Destruction of Libraries and Archives in Bosnia-Herzegovina”. *Middle East Studies Association Bulletin*, 29(1): 7–11. <http://www.jstor.org/stable/23061201>
- Ryden, R., (2023). “National archives, national memory? How national archives describe themselves and their mission”. *Archival Science*, 23(3): 297-326.
- Teygeler, R., de Bruin, G., Wassink, B. & Van Zanen, B., (2001). *Preservation of archives in tropical climates: an annotated bibliography*. Paris: ICA.
- Toman, J., (1996). *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. Aldershot/Paris: Dartmouth/UNESCO.
- Unesco, (1970). *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*. Paris, France: 14 November
- Unesco, (1964). *Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property*, 20 October to 20 November 1964, Paris: UNESCO.
- Unesco, (1968). *Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works*. 15 October to 20 November 1968 , Paris: UNESCO.
- Unesco, (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, 16 November 1972 , Paris.
- UNESCO, (2017). *Report on Cultural Heritage Under Attack: Global Trends*. Paris: UNESCO Publishing.
- Van der Hoeven, H. & Van Albada, J. (1996). *Memory of the world: lost memory. Libraries and archives destroyed in the twentieth century. ...*
 - <https://librarianswithpalestine.org/gaza-report-2024>
 - <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/93592>.
 - <https://www.IFLA.org/news/gaza-israel-appeal>